

MAYDA PLASTIKA HAYKALTAROSHLIGIDA SUVENIR DIZAYNINI ISHLASH

**Turg'unova Odinaxon
Roziqjon qizi**

*Qo'qon Davlat Universiteti,
Muhandislik grafikasi va dizayn nazariyasi
yo'nalishi
1-bosqich magistranti*

Annotatsiya

Mazkur maqolada mayda plastika haykaltaroshligida suvenir dizaynini yaratishning badiiy-kompozitsion, texnologik, estetik, madaniy va kommunikativ asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Bugungi globallashuv va kreativ iqtisodiyot sharoitida suvenir mahsulotlari faqatgina esdalik buyumi sifatida emas, balki muayyan hududning tarixiy xotirasi, milliy o'zligi, badiiy tafakkuri, hunarmandchilik an'analari va zamonaviy dizayn qarashlarini mujassamlashtiruvchi kichik hajmli san'at obyekti sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, mayda plastika haykaltaroshligi suvenir dizaynining eng faol, ko'chma va ommaviy shakllaridan biri bo'lib, unda obraz, belgi, faktura, material, shakl va funksional mazmun o'zaro uyg'unlashadi. Maqolada suvenir dizaynini ishlash jarayoni g'oya tanlash, eskiz izlanishi, kompozitsion yechim, hajmiy-plastik model yaratish, material tanlash, texnologik ishlov berish, rang va bezak tizimini aniqlash, ergonomik va estetik baholash bosqichlari orqali o'rganildi. Tadqiqot davomida milliy naqsh, tarixiy me'moriy obida, xalq amaliy san'ati, mahalliy ramzlar, hunarmandchilik shakllari va zamonaviy minimalistik dizayn tamoyillari suvenir plastikasida qanday ifodalanishi ko'rsatib berildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, mayda plastika asosida yaratilgan suvenir dizayni muvaffaqiyatli bo'lishi uchun u faqat bezak buyumi emas, balki badiiy g'oya, madaniy ma'no, sifatli material, ishlab chiqarish qulayligi va iste'molchi bilan hissiy aloqa hosil qiluvchi estetik qiymatga ega bo'lishi zarur. Maqolada mavzuga doir nazariy qarashlar, amaliy dizayn bosqichlari va taklif etilayotgan metodik yondashuvlar umumlashtirildi.

Kalit so'zlar: mayda plastika, haykaltaroshlik, suvenir dizayni, kompozitsiya, milliy ramz, badiiy shakl, amaliy san'at, dizayn nazariyasi, plastika, dekorativ san'at, estetik idrok, material, faktura, milliy meros.

KIRISH

Mayda plastika haykaltaroshligi tasviriy va amaliy san'atning o'ziga xos yo'nalishlaridan biri bo'lib, u kichik hajmli, ko'chma, ko'rish va ushlab idrok etishga

qulay bo'lgan badiiy shakllar orqali inson tafakkuri, estetik didi, madaniy xotirasi va ramziy tasavvurlarini ifodalash imkonini beradi. Haykaltaroshlik san'ati tarixan monumental, dastgoh va dekorativ-amaliy shakllarda rivojlangan bo'lsa, mayda plastika ushbu san'atning eng ixcham, nozik va ommaviy qabul qilinadigan turi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, suvenir dizayni bilan bog'liq jarayonlarda mayda plastika nafaqat san'at asari, balki madaniy kommunikatsiya vositasi, turistik mahsulot, xotira belgisi, interyer elementi, sovg'a buyumi va milliy identifikatsiyani targ'ib qiluvchi vizual obyekt sifatida xizmat qiladi [1]. Suvenirning badiiy qiymati uning kichik hajmida katta ma'no mujassamlashtira olishidadir; ya'ni bitta ixcham shakl orqali shahar tarixi, xalqning hunarmandchilik an'anasi, me'moriy obida qiyofasi, milliy naqsh ritmi, tarixiy obraz yoki zamonaviy dizayn g'oyasi ifodalanishi mumkin. Shu jihatdan mayda plastika haykaltaroshligida suvenir dizaynini ishlash masalasi oddiy dekorativ buyum yaratish bilan cheklanmaydi, balki badiiy obrazni modellashtirish, shakl va mazmun uyg'unligini ta'minlash, materialning estetik imkoniyatlarini ochish, milliy va zamonaviy talqin o'rtasida muvozanat topish, iste'molchining psixologik idroki va madaniy ehtiyojini hisobga olish kabi murakkab ijodiy-ilmiy vazifalarni o'z ichiga oladi [2]. O'zbekiston sharoitida bu masalaning dolzarbligi yanada ortib bormoqda, chunki mamlakatda turizm, milliy hunarmandchilik, madaniy meros obyektlarini targ'ib qilish, kreativ iqtisodiyot va dizayn ta'limi rivojlanib borayotgan bir davrda suvenir mahsulotlariga bo'lgan talab ham sifat jihatidan o'zgarimoqda. An'anaviy uslubda yaratilgan suvenirlar bilan bir qatorda zamonaviy shakl, minimalistik yechim, ekologik material, ergonomik qulaylik va konseptual mazmunga ega bo'lgan mayda plastik obyektlarga ehtiyoj kuchaymoqda. Bu esa dizayner va haykaltarosh oldiga faqat nusxa ko'chirish emas, balki mahalliy badiiy merosni zamonaviy kompozitsion tilda qayta talqin qilish vazifasini qo'yadi. Masalan, Qo'qon xonligi tarixiga oid me'moriy yodgorliklar, Xudoyorxon o'rdasi bezaklari, Rishton kulolligi ranglari, Marg'ilon atlas va adras naqshlari, Farg'ona vodiysi yog'och o'ymakorligi, an'anaviy zargarlik, milliy cholg'u asboblari, xalq ertaklari obrazlari suvenir dizayni uchun boy manba bo'la oladi. Biroq bunday manbalarni suvenirga aylantirishda bevosita ko'chirish yetarli emas; ular plastika qonuniyatlari, hajmiy-kompozitsion muvozanat, soddalashtirish, stilizatsiya, ritm, proporsiya, faktura, rang va material uyg'unligi orqali qayta ishlanishi lozim [3]. Shu sababli mazkur maqolaning asosiy maqsadi mayda plastika haykaltaroshligida suvenir dizaynini ishlashning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish, ijodiy jarayon bosqichlarini aniqlash hamda milliy madaniy merosga tayangan zamonaviy suvenir yaratish bo'yicha ilmiy-metodik yondashuvni asoslashdan iborat. Tadqiqotning vazifalari sifatida mayda plastika va suvenir dizayni tushunchalarini ilmiy izohlash, suvenir mahsulotlarida badiiy obraz yaratish tamoyillarini ochib berish, material va texnologiya tanlash mezonlarini aniqlash, milliy naqsh va ramzlardan foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatish, dizayn jarayonida eskizdan tayyor mahsulotgacha bo'lgan bosqichlarni tahlil qilish hamda mayda plastika asosidagi suvenirlarning estetik, kommunikativ va iqtisodiy ahamiyatini baholash belgilandi. Mazkur mavzu dizayn nazariyasi, haykaltaroshlik, dekorativ-amaliy san'at, madaniy meros, turizm dizayni va badiiy ta'lim yo'nalishlari kesishgan nuqtada joylashgani bilan ham ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ilmiy adabiyotlarda haykaltaroshlik shakllari, kompozitsiya

qonuniyatlari, xalq amaliy san'ati va dizayn metodologiyasi haqida muhim nazariy qarashlar mavjud bo'lsa-da, aynan mayda plastika haykaltaroshligida suvenir dizaynini ishlashning bosqichma-bosqich metodikasi, milliy obrazni zamonaviy shaklga aylantirish mexanizmi va kichik hajmli plastik obyektning madaniy-kommunikativ imkoniyatlari maxsus tahlilga muhtoj. Shu bois maqolada muammo nazariy, amaliy va metodik nuqtayi nazardan yoritiladi. Dizayn jarayonining bunday talqini talabalarda ijodiy tafakkur, konstruktiv fikrlash, tasviriy savodxonlik, materialni his qilish va badiiy mas'uliyatni shakllantiradi; chunki suvenir kichik bo'lsa-da, uning orqasida katta dizayn muammosi yotadi: qanday qilib katta madaniy mazmunni ixcham, esda qoladigan va bozorda hayotchan shaklga aylantirish mumkin?

METODLAR

Tadqiqotda mayda plastika haykaltaroshligida suvenir dizaynini ishlash jarayoni san'atshunoslik, dizayn nazariyasi, kompozitsion tahlil, qiyosiy-estetik baholash, materialshunoslik va amaliy modellashtirish yondashuvlari asosida o'rganildi. Metodik asos sifatida bir nechta o'zaro bog'liq tahlil yo'nalishlari tanlandi: birinchidan, mayda plastika san'atining tarixiy-badiiy xususiyatlarini aniqlash uchun tasviriy san'at va dekorativ-amaliy san'atga oid nazariy manbalar o'rganildi; ikkinchidan, suvenir dizaynining zamonaviy vazifalarini tushuntirish maqsadida dizayn obyektining funksional, kommunikativ, estetik va marketing xususiyatlari tahlil qilindi; uchinchidan, kichik hajmli haykaltaroshlik buyumida obraz yaratish jarayoni eskiz, stilizatsiya, proporsiya, siluet, plastika, faktura va rang yechimi bo'yicha kompozitsion mezonlar asosida baholandi; to'rtinchidan, suvenir mahsulotini ishlab chiqishda qo'llaniladigan materiallar — loy, gips, yog'och, metall, keramika, polimer massa, epoksid smola, kompozit materiallar va 3D bosma texnologiyalarining badiiy hamda texnologik imkoniyatlari solishtirildi [4]. Tadqiqot metodikasida kuzatish, tasniflash, taqqoslash, badiiy-formal tahlil, konseptual loyihalash, eskiz asosida shakl izlash va amaliy modellashtirish usullari qo'llanildi. Kuzatish usuli orqali turistik hududlarda uchraydigan suvenir mahsulotlarining shakli, mavzusi, material tanlovi, bezak tizimi va iste'molchi bilan aloqasi o'rganildi. Tasniflash usuli suvenirnlarni mavzusiga ko'ra tarixiy-me'moriy, etnografik, ramziy, hayvonot va o'simlik motivli, portret-obrazli, funksional-dekorativ hamda abstrakt-kompozitsion turlarga ajratish imkonini berdi. Qiyosiy tahlil orqali an'anaviy hunarmandchilik mahsulotlari bilan zamonaviy dizayn asosidagi suvenirlar orasidagi farqlar ko'rib chiqildi; bunda an'anaviy suvenirnlarning kuchli tomoni milliylik, qo'l mehnati va bezak boyligi bo'lsa, zamonaviy dizayn mahsulotlarida shakl soddaligi, ergonomik qulaylik, ishlab chiqarishga moslik va konseptual aniqlik ustunligi kuzatildi [5]. Kompozitsion tahlilda suvenirning umumiy silueti, hajmiy markazi, tayanch nuqtasi, muvozanati, detallar miqdori, yuzaning fakturaviy yechimi, ko'rish nuqtalari va qo'lda ushlashdagi qulayligi e'tiborga olindi. Chunki mayda plastika buyumi monumental haykaldan farqli ravishda juda yaqin masofadan idrok qilinadi, tomoshabin uni qo'lga oladi, aylantirib ko'radi, yuzasidagi mayda detallarni sezadi va shu jarayonda badiiy taassurot hosil qiladi. Shu bois suvenir dizaynida makon bilan bog'liq monumental ta'sirdan ko'ra ixchamlik, aniqlik, detallar madaniyati va material bilan samimiy munosabat muhimroqdir. Amaliy modellashtirish bosqichida suvenir dizayni uchun shartli metodik ketma-ketlik ishlab chiqildi: dastlab mavzu va g'oya aniqlanadi, so'ng

analoglar o'rganiladi, keyin birlamchi eskizlar yaratiladi, ulardan eng maqbul kompozitsion variant tanlanadi, shakl soddalashtiriladi va stilizatsiya qilinadi, hajmiy maket bajariladi, material va rang aniqlanadi, yakuniy model texnologik jihatdan sinovdan o'tkaziladi [6]. Bu bosqichlarda dizaynning vazifasi faqat chiroyli buyum yaratish emas, balki g'oyani hajm, material, bezak va foydalanish qulayligi bilan uyg'unlashtirishdir. Masalan, Xudoyorxon o'rdasi asosida suvenir yaratishda binoning butun murakkab fasadini kichik shaklga ko'chirish maqsadga muvofiq emas; aksincha, uning eng taniladigan belgilarini — peshtoq, koshinkorlik ritmi, gumbaz silueti yoki geometrik naqsh fragmentini tanlab, ular asosida ixcham va esda qolarli plastik belgi yaratish samaraliroqdir. Tadqiqotda shuningdek, milliy naqshlarni suvenir plastikasida qo'llashda ularning ortiqcha bezak sifatida emas, balki kompozitsiyaning ichki ritmini tashkil etuvchi element sifatida ishlatilishi muhimligi inobatga olindi. Naqsh, faktura, rang va shakl bir-biridan ajralgan holda emas, balki yagona badiiy tizim sifatida ishlaganda suvenirning sifat darajasi oshadi. Material tanlashda esa uch mezon alohida ajratildi: birinchisi, materialning madaniy assotsiatsiyasi, masalan, keramika va yog'ochning milliy hunarmandchilik bilan bog'lanishi; ikkinchisi, texnologik qayta ishlanish qulayligi, ya'ni o'quv ustaxonasi yoki kichik ishlab chiqarish sharoitida buyumni yaratish imkoniyati; uchinchisi, tayyor mahsulotning saqlanishi, tashilishi va uzoq muddat foydalanishga yaroqliligidir. Maqolada tahlil qilingan metodlar dizayn ta'limi amaliyotida, magistrantlarning ijodiy loyihalarida, hunarmandchilik ustaxonalari faoliyatida va turistik suvenir mahsulotlarini ishlab chiqishda qo'llanishi mumkin.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mayda plastika haykaltaroshligida suvenir dizaynini ishlash jarayoni bir vaqtning o'zida badiiy obraz yaratish, madaniy mazmunni ifodalash, material bilan ishlash, texnologik yechim topish va iste'molchi ehtiyojini tushunishni talab qiladigan murakkab ijodiy faoliyatdir. Eng avvalo, suvenir dizaynining muvaffaqiyati uning obraz tanloviga bog'liq bo'lib, obraz qanchalik aniq, taniladigan va mazmunan boy bo'lsa, buyum shunchalik kuchli kommunikativ ta'sirga ega bo'ladi. Tahlillar asosida suvenir dizaynida foydalaniladigan obrazlar bir necha asosiy guruhga ajratildi: birinchi guruhga tarixiy-me'moriy obrazlar kiradi, bunda madrasa, maqbara, saroy, minora, darvoza, gumbaz, peshtoq va koshinkorlik fragmentlari asosiy manba bo'lib xizmat qiladi; ikkinchi guruh etnografik va maishiy obrazlardan iborat bo'lib, unda milliy kiyim, cholg'u asboblari, an'anaviy idishlar, hunarmandchilik asboblari, xalq bayramlari va turmush lavhalari talqin qilinadi; uchinchi guruh ramziy-belgili obrazlarni o'z ichiga oladi, bunda paxta, anor, lola, quyosh, qush, afsonaviy mavjudot, milliy naqsh, geometrik belgi yoki hududiy emblema suvenir shakliga aylantiriladi; to'rtinchi guruh zamonaviy abstrakt-kompozitsion yechimlar bo'lib, ularda milliy manba bevosita tasvirlanmaydi, balki shakl, ritm, faktura va rang orqali ma'no beriladi [7]. Mazkur tasnif suvenir dizayneriga mavzu tanlashda tartibli yondashuv beradi va har bir loyiha uchun mazmuniy yo'nalishni aniqlashga yordam beradi. Ikkinchi muhim natija shundan iboratki, mayda plastika asosidagi suvenirda shaklning soddalashtirilishi va stilizatsiyasi asosiy metodlardan biri hisoblanadi. Kichik hajmdagi buyumda ortiqcha detal tomoshabin idrokini charchatadi, ishlab chiqarishni murakkablashtiradi va badiiy yaxlitlikni

pasaytiradi. Shu sababli har qanday murakkab manba — me'moriy obida, tarixiy shaxs, hayvon yoki naqsh — avvalo umumiy siluetga, keyin asosiy hajmiy massaga, so'ng aniqlovchi detallarga ajratilishi lozim. Masalan, milliy cholg'u asbobi — dutor asosida suvenir ishlanganda uning barcha konstruktiv elementlarini aniq nusxalash emas, balki cho'ziq korpus, nozik dastak, torlar yo'nalishi va bezak ritmi orqali obrazni tanitish yetarli bo'lishi mumkin. Xuddi shunday, Rishton kulolliги motivi asosida yaratiladigan mayda plastika buyumida ko'k-yashil rang gammasi, aylana shakl, o'simliksimon naqsh va sirlangan faktura asosiy identifikatsion belgi vazifasini bajaradi. Uchinchi natija material tanlovi bilan bog'liq bo'lib, material suvenirning nafaqat texnik sifati, balki badiiy xarakterini ham belgilaydi. Loy va keramika milliy hunarmandchilik ruhini kuchli ifodalaydi, gips arzon va o'quv jarayoniga qulay, yog'och iliq faktura va tabiiylik beradi, metall mustahkamlik va tantanavorlik hissini kuchaytiradi, polimer materiallar esa ommaviy ishlab chiqarishda yengillik va rang-baranglikni ta'minlaydi. Zamonaviy 3D modellashtirish va 3D bosma texnologiyalari suvenir dizaynida yangi imkoniyatlar ochadi, chunki ular murakkab shaklni tez sinovdan o'tkazish, prototip yaratish, variantlarni solishtirish va kichik seriyada mahsulot chiqarish imkonini beradi [8]. Biroq texnologiya badiiy g'oyaning o'rnini bosmasligi kerak; aks holda suvenir faqat texnik buyumga aylanib qoladi. To'rtinchi natija suvenir dizaynida milliylik va zamonaviylik muvozanatini topish zarurligini ko'rsatdi. Amaliy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ayrim suvenirlar haddan tashqari ko'p naqsh bilan yuklanganligi sababli zamonaviy interyerga mos kelmaydi, ayrimlari esa minimalizmga intilib, milliy mazmunni yo'qotib qo'yadi. Eng samarali yechim — milliy manbani zamonaviy shakl tili orqali talqin qilishdir. Bunda naqshning o'zi emas, uning ritmi; me'moriy obidaning to'liq nusxasi emas, uning taniladigan silueti; tarixiy detalning murakkabligi emas, uning obrazli belgisi asos qilib olinadi. Beshinchi natija sifatida suvenir dizaynini baholash mezonlari aniqlashtirildi. Badiiy sifat quyidagi belgilar orqali baholanishi mumkin: g'oyaning aniqligi, obrazning taniluvchanligi, kompozitsion yaxlitlik, proporsional muvozanat, material va shakl mosligi, yuzaning fakturaviy ifodasi, rang yechimining tabiiyligi, ishlov sifati, funksional yoki dekorativ maqsadning aniq bo'lishi, mahsulotning ko'chma va saqlashga qulayligi, hududiy-madaniy identifikatsiya kuchi. Ushbu mezonlar asosida mayda plastika suvenirlarini oddiy esdalik buyumi, badiiy-dekorativ obyekt, turistik mahsulot, interyer aksessuari, sovg'a buyumi yoki ta'limiy-didaktik model sifatida baholash mumkin. Oltinchi natija ta'lim jarayoni bilan bog'liq bo'lib, magistrantlar va dizayn yo'nalishi talabalari uchun suvenir dizayni ustida ishlash kasbiy kompetensiyani rivojlantiruvchi samarali mashg'ulot turi ekanligi aniqlandi. Chunki bu jarayonda talaba kompozitsiya, chizmachilik, haykaltaroshlik, rangshunoslik, materialshunoslik, texnologiya, madaniyatshunoslik va marketing tafakkurini birlashtirishga majbur bo'ladi. Mayda plastika suvenirini yaratish kichik vazifa bo'lib ko'rinsa ham, unda katta dizayn muammolari jamlangan: shakl qanday tug'iladi, g'oya qanday soddalashtiriladi, material qanday tanlanadi, milliy belgi qanday zamonaviylashtiriladi, buyum qanday ishlab chiqariladi va tomoshabin bilan qanday muloqot qiladi. Shu sababli bu mavzu dizayn nazariyasi va muhandislik grafikasi ta'limida mustaqil ijodiy loyiha, amaliy topshiriq yoki ilmiy-tadqiqot obyekti sifatida qo'llanishi mumkin. Natijalar asosida quyidagi namunaviy loyiha algoritmi taklif qilindi: mavzuni tanlash, madaniy manbani

o'rganish, analoglar tahlili, konseptual g'oya, 5–7 ta eskiz varianti, asosiy siluet tanlovi, stilizatsiya, plastilin yoki loyda maket, material sinovi, rang va faktura tanlovi, yakuniy model, baholash va taqdimot. Bu ketma-ketlik suvenir dizaynini tasodifiy bezakchilikdan ilmiy asoslangan ijodiy jarayonga aylantiradi. Amaliy jihatdan bu algoritm kichik ustaxonalar uchun ham qulaydir, chunki u murakkab sanoat liniyasini talab qilmasdan, dizaynerning konseptual fikrlashi va material bilan ishlash malakasiga tayanadi.

MAYDA PLASTIKA SUVENIR DIZAYNINING BAHOLASH MEZONLARI

Mezon	Mazmuni	Amaliy ahamiyati
Obraz aniqligi	Suvenirning asosiy g'oyasi va ramzi tez tanilishi	Mahsulot esda qoladi va hududiy brend bilan bog'lanadi
Kompozitsion yaxlitlik	Siluet, hajm, ritm, tayanch va detallar uyg'unligi	Buyum mayda hajmda ham badiiy kuchini yo'qotmaydi
Material mosligi	Keramika, gips, yog'och, metall yoki polimerning g'oyaga mos tanlanishi	Texnologik sifat va estetik ta'sir kuchayadi
Milliy va zamonaviy uyg'unlik	An'anaviy belgi zamonaviy dizayn tili bilan talqin qilinadi	Suvenir mahalliy va xalqaro iste'molchi uchun jozibador bo'ladi
Ergonomik qulaylik	Qo'lda ushlab, saqlash, sovg'a qilish va tashishga moslik	Mahsulot real foydalanish va savdo jarayonida qulay bo'ladi

MUHOKAMA

Mayda plastika haykaltaroshligida suvenir dizaynini ishlash masalasini chuqur tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu yo'nalish san'at, dizayn, madaniyat, iqtisodiyot va ta'limni birlashtiruvchi ko'p qatlamli ijodiy maydondir. Suvenirning badiiy mohiyatini faqat uning kichik o'lchami bilan baholab bo'lmaydi; aksincha, aynan kichik hajm dizaynerdan yanada aniq fikrlashni, shaklni ortiqcha detaldan tozalashni, ramzni kuchaytirishni va tomoshabin bilan tezkor vizual aloqa o'rnatishni talab qiladi. Monumental haykaltaroshlikda obraz makon, masshtab va masofa orqali ta'sir qilsa, mayda plastikada obraz qo'l, nigoh va hissiy yaqinlik orqali idrok etiladi. Shu sababli mayda plastika suveniri inson bilan bevosita jismoniy aloqaga kirishadi: uni qo'lga olish, stolga qo'yish, sovg'a qilish, safardan olib kelish, xotira sifatida saqlash mumkin. Bu holat suvenir dizaynining psixologik ahamiyatini kuchaytiradi. Suvenir — kichik shakldagi katta xotira, chunki u insonga bir joy, bir hodisa, bir shahar yoki bir madaniyatni eslatib turadi [9]. O'zbekiston madaniy makonida bunday suvenirlar juda katta salohiyatga ega, chunki mamlakat hududida qadimiy shaharlar, me'moriy ansambllar, milliy hunarmandchilik markazlari, boy naqsh tizimlari va ramziy obrazlar ko'p. Biroq amaliyotda uchraydigan ayrim suvenir mahsulotlarida bir qancha muammolar ham mavjud. Birinchidan, ko'plab mahsulotlar bir-birini takrorlaydi, original dizayn yechimi yetarli emas; ikkinchidan, ba'zi buyumlarda milliylik faqat tashqi bezak darajasida qolib ketadi, ichki kompozitsion g'oya shakllanmaydi; uchinchidan, sifatli material va texnologik ishlovga yetarlicha e'tibor berilmaydi;

to'rtinchidan, suvenirning zamonaviy interyer, sovg'a madaniyati va xalqaro iste'molchi didiga mosligi har doim ham hisobga olinmaydi. Bu muammolarni hal etish uchun suvenir dizaynini hunarmandchilik, tasviriy san'at va zamonaviy sanoat dizayni o'rtasidagi ko'prik sifatida rivojlantirish zarur. An'anaviy hunarmandchilik suvenirga ruh, tarix va qo'l mehnati qadriyatini beradi; haykaltaroshlik unga hajmiy obraz, plastika va badiiy ifoda beradi; dizayn esa mahsulotga konsepsiya, foydalanish qulayligi, ishlab chiqarish mantiqi va zamonaviy bozor talablariga moslik kiritadi [10]. Demak, muvaffaqiyatli suvenir dizayni uch asosga tayanadi: madaniy mazmun, badiiy shakl va texnologik sifat. Ushbu uchlikdan biri zaiflashsa, mahsulotning umumiy qiymati pasayadi. Masalan, faqat madaniy ramz bor, lekin shakl qo'pol bo'lsa, suvenir estetik jihatdan kuchsiz chiqadi; shakl chiroyli, ammo madaniy mazmun bo'lmasa, u hududiy xotira vazifasini bajarmaydi; material va ishlov sifatsiz bo'lsa, hatto yaxshi g'oya ham iste'molchiga yetib bormaydi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, mayda plastika haykaltaroshligida suvenir dizaynini o'qitish va amaliyotga tatbiq etishda kompleks yondashuv talab etiladi. Dizayn ta'limida talabalarni faqat chizish yoki shakl yasashga emas, balki manba bilan ishlashga, tarixiy materialni o'rganishga, etnografik belgini tushunishga, naqshning semantik mazmunini anglashga, materialning texnik chegaralarini bilishga va mahsulotning real foydalanuvchisini tasavvur qilishga o'rgatish zarur. Bu jarayonda muhandislik grafikasi ham muhim rol o'ynaydi, chunki suvenirning kichik plastik modeli oldindan aniq chizma, proporsional o'lcham, kesim, ko'rinish, yoyilma yoki texnologik sxema orqali ishlab chiqilishi mumkin. Ayniqsa, zamonaviy dizayn amaliyotida qo'lda bajarilgan eskizlar bilan bir qatorda raqamli 3D modellashtirish, vizualizatsiya va prototiplash usullaridan foydalanish suvenir dizayni sifatini oshiradi [11]. Lekin bu jarayonda raqamli texnologiyaga haddan tashqari tayanib qolish ham xavfli; chunki kompyuter shaklni tez yaratadi, ammo obrazning ruhini dizaynning badiiy tafakkuri beradi. Mayda plastika suvenirida qo'l mehnatining izlari, material yuzasidagi tabiiylik, fakturaning jonliligi va kichik nomukammalliklar ham badiiy qimmatga ega bo'lishi mumkin. Shu bois zamonaviy texnologiya va qo'l mehnati bir-biriga qarshi qo'yilmasligi, balki uyg'unlashtirilishi lozim. Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat — suvenir dizaynining hududiy branding bilan bog'liqligi ko'zga tashlanadi. Har bir shahar yoki hudud o'ziga xos vizual belgilar tizimiga ega bo'lishi mumkin. Masalan, Qo'qon uchun Xudoyorxon o'rdasi, tarixiy darvozalar, saroy bezaklari, xonlik davri me'moriy elementlari; Rishton uchun ko'k sirli kulolchilik; Marg'ilon uchun atlas-adras; Buxoro uchun gumbaz va zardo'zlik; Samarqand uchun koshinkorlik va Registon ritmi; Xiva uchun qal'a devorlari va yog'och o'ymakorligi asosiy brend elementlari sifatida ishlatilishi mumkin. Biroq bunday belgilarni suvenirga aylantirishda ularni stereotipga aylantirib yubormaslik muhim. Har bir yangi suvenir avvalgi namunalarni takrorlamasdan, manbaga ijodiy yondashishi kerak. Shu ma'noda, milliy meros dizayner uchun tayyor qolip emas, balki ijodiy tafakkurni oziqlantiruvchi manbadir. Shuningdek, suvenir dizaynida ekologik yondashuv ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tabiiy materiallar, qayta ishlanishi mumkin bo'lgan xomashyo, zararli bo'yoqlardan voz kechish, uzoq muddat saqlanadigan sifatli mahsulot yaratish bugungi dizayn madaniyatining ajralmas talabiga aylanmoqda. Arzon, tez sinadigan va tez unutiladigan suvenirlar o'rniga estetik jihatdan puxta, ma'noli va ekologik jihatdan maqbul buyumlar ishlab chiqish

maqsadga muvofiq. Mayda plastika haykaltaroshligi bu borada yaxshi imkoniyat beradi, chunki u material bilan bevosita ishlashni, shaklning iqtisodiy ixchamligini va uzoq saqlanishga mo'ljallangan badiiy obyekt yaratishni nazarda tutadi. Tadqiqot natijalari ilmiy adabiyotlarda ilgari surilgan kompozitsiya, dizayn tafakkuri, amaliy san'at va estetik idrok haqidagi qarashlar bilan uyg'unlashadi. Xususan, san'atshunoslikda shakl va mazmun birligi asosiy estetik mezon sifatida qaraladi; dizayn nazariyasida esa obyektning funksiyasi, kommunikativ aniqligi va foydalanuvchi bilan munosabati muhim hisoblanadi [12]. Mayda plastika suvenirida aynan shu ikki yondashuv birlashadi: u ham san'at asari, ham dizayn mahsuloti. Shu sababli bunday buyumga faqat chiroyli yoki sotiladigan narsa sifatida emas, balki madaniy ma'no tashuvchi kichik plastik tizim sifatida qarash lozim. Bu esa mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi. Hatto eng oddiy magnit, kalit osma yoki stol usti haykalchasi ham puxta konsepsiya bilan bajarilganda hududni tanituvchi madaniy elchiga aylanadi; yomon ishlangan suvenir esa, kulgili tomoni shundaki, ba'zan shahar obro'sidan ko'ra chang yig'ishga ko'proq xizmat qiladi.

XULOSA

Mayda plastika haykaltaroshligida suvenir dizaynini ishlash jarayoni kichik hajmli badiiy buyum yaratishdan ancha kengroq mazmunga ega bo'lib, u milliy madaniyatni zamonaviy dizayn tili orqali ifodalash, tarixiy xotirani predmet shakliga aylantirish, hunarmandchilik an'alarini yangicha talqin qilish va iste'molchi bilan estetik-hissiy muloqot o'rnatish imkonini beradi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, suvenir dizaynining sifatli natijaga erishishi uchun bir nechta asosiy shartlar bajarilishi zarur: birinchidan, tanlangan g'oya aniq madaniy manbaga tayanishi, lekin uni ko'r-ko'rona takrorlamasligi; ikkinchidan, obraz kichik hajm talablariga mos ravishda soddalashtirilishi, stilizatsiya qilinishi va esda qolarli siluetga ega bo'lishi; uchinchidan, material shakl mazmuniga mos tanlanishi va uning fakturaviy imkoniyatlari ochib berilishi; to'rtinchidan, naqsh, rang, bezak va plastik hajm yagona kompozitsion tizimda ishlashi; beshinchidan, mahsulot estetik jihatdan chiroyli bo'lishi bilan birga, saqlash, sovg'a qilish, ko'chirish va interyerda joylashtirish uchun qulay bo'lishi kerak. Mayda plastika suvenirida milliylik tashqi bezak emas, balki shaklning ichki mazmuni sifatida namoyon bo'lgandagina buyum haqiqiy badiiy qiymat kasb etadi. Tadqiqotda suvenir dizaynini yaratish uchun mavzu tanlash, analoglarni tahlil qilish, konseptual g'oya ishlab chiqish, eskiz variantlarini tayyorlash, hajmiy maket yaratish, material va rang tanlash, yakuniy modelni bajarish hamda baholashdan iborat metodik ketma-ketlik taklif qilindi. Ushbu ketma-ketlik dizayn ta'limida ham, amaliy hunarmandchilik va kichik ishlab chiqarish jarayonida ham qo'llanishi mumkin. Maqolada asoslangan yondashuv shuni ko'rsatadiki, mayda plastika haykaltaroshligi suvenir dizayni uchun juda qulay badiiy maydon bo'lib, u orqali O'zbekistonning tarixiy shaharlari, milliy hunarmandchilik maktablari, xalq amaliy san'ati va zamonaviy dizayn tafakkurini uyg'unlashtirish mumkin. Xususan, Qo'qon, Rishton, Marg'ilon, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi hududlarning o'ziga xos ramziy belgilarini mayda plastik suvenirlar orqali qayta talqin qilish turizm, madaniy branding va dizayn ta'limi uchun muhim imkoniyat yaratadi. Kelgusida mazkur mavzu bo'yicha eksperimental loyiha namunalari yaratish, turli materiallar asosida prototiplar ishlab chiqish, iste'molchi idrokini sotsiologik so'rov orqali o'rganish, 3D

modellashtirish va qo‘l mehnati uyg‘unligidagi suvenir kolleksiyalarini ishlab chiqish ilmiy-amaliy jihatdan istiqbolli yo‘nalishlar hisoblanadi. Umuman olganda, mayda plastika haykaltaroshligida suvenir dizayni milliy merosni zamonaviy shaklda yashatishning ixcham, ta’sirchan va ommaviy vositasi bo‘lib, bu sohani ilmiy asosda rivojlantirish dizayn madaniyatining yuksalishiga, badiiy ta’limning amaliy samaradorligiga va hududiy madaniy mahsulotlar sifatining oshishiga xizmat qiladi. Mazkur ilmiy xulosa shuni ko‘rsatadiki, suvenir dizayni mayda ko‘rinsa ham, uning ilmiy va ijodiy mas’uliyati katta: u madaniyatni cho‘ntagimizga sig‘adigan shaklda olib yurish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Arnheim R. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye. Berkeley: University of California Press, 1974.
2. Read H. The Art of Sculpture. London: Faber and Faber, 1956.
3. Gombrich E. H. The Story of Art. London: Phaidon Press, 1995.
4. Munari B. Design as Art. London: Penguin Books, 2008.
5. Wong W. Principles of Form and Design. New York: John Wiley & Sons, 1993.
6. Lidwell W., Holden K., Butler J. Universal Principles of Design. Beverly: Rockport Publishers, 2010.
7. Ocvirk O. G., Stinson R. E., Wigg P. R., Bone R. O., Cayton D. L. Art Fundamentals: Theory and Practice. New York: McGraw-Hill, 2012.
8. Baymetov B. Haykaltaroshlik asoslari. Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
9. Abdullayev N. O‘zbekiston san’ati tarixi. Toshkent: San’at, 2007.
10. Hakimov A. O‘zbekiston amaliy bezak san’ati. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2010.
11. Bulatov S. O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati. Toshkent: Mehnat, 1991.
12. Qodirov M. Markaziy Osiyo san’ati va madaniyati tarixi. Toshkent: Fan, 2012.
13. Salimov O. Dizayn nazariyasi asoslari. Toshkent: Iqtisod-moliya, 2018.
14. Rasulov M. Kompozitsiya asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Badiiy akademiyasi nashriyoti, 2016.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qaror va farmonlari. Toshkent, 2019–2024.
16. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003.
17. Dormer P. The Art of the Maker: Skill and Its Meaning in Art, Craft and Design. London: Thames & Hudson, 1994.
18. Pye D. The Nature and Art of Workmanship. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
19. Fiell C., Fiell P. Design of the 20th Century. Cologne: Taschen, 2012.
20. Murodov Sh. Amaliy san’at va badiiy bezak asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.